

4. Криминология. Учебник для юридических вузов / Под ред. А.И. Долговой. – М. : Изд. группа ИН-ФРА*М - НОРМА, 1997. – 784 с.
5. Криминология: учебник / под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. – М. : Норма, 1988. – 88 с.
6. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии (о структуре индивидуального преступного поведения). – М. : Юрид. лит., 1968. – 174 с.
7. Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации. – М. : Изд-во МГУ, 1984. – 204 с.
8. Шаргородский М.Д. Преступность, ее причины и условия в социалистическом обществе // Преступность и ее предупреждение. – Л. : Лениздат. – 1966. – С. 18–24.
9. Криминология: Учебник для студентов юрид. институтов и факультетов / Под ред. И.И. Карпеца. – М. : Юрид. лит., 1976. – 439 с.
10. Стручков НА. Преступность как социальное явление. – Л. : Лениздат, 1979. – 197 с.
11. Криминология: Учебник для юридических вузов / Под ред. проф. В.Н. Бурлакова, проф., акад. В.П. Сальникова. – СПб. : Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. – 576 с.
12. Криминология: Учебное пособие / С.В. Максимов, И.М. Мацкевич, В.С. Овчинский, В.Е. Зминов / Под ред. В.Е. Зминова. – М. : Издательская группа ИНФРА*М-НОРМА, 1997. – 160 с.
13. Проституция и преступность / Под ред. Ю.М. Хотченкова. – М. : Юрид. лит., 1991. – 304 с.
14. Гишинский Я.И. Проблема преступности в криминологической науке // Советское государство и право. – 1986. – № 8. – С. 23–25.

КРИСЮК Ю. П.,
кандидат юридических наук,
доцент кафедры теории
та історії держави і права
(Східноєвропейський національний
університет імені Лесі Українки)

УДК 343.23 (470+44)

СТАВЛЕННЯ ДО ЗЛОЧИНУ І ПОКАРАННЯ В РОСІЇ І ФРАНЦІЇ: ДОСВІД І УРОКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано проблему ставлення до злочину і покарання в Росії і Франції як яскравих представників візантійського та західноєвропейського типів менталітету. Зроблено висновки щодо необхідності та перспектив удосконалення кримінального законодавства та пенітенціарної системи України з урахуванням європейського досвіду.

Ключові слова: злочин, покарання, кримінальне законодавство, пенітенціарна система, тип менталітету, Україна, Росія, Франція.

В статье проанализирована проблема отношения к преступлению и наказанию в России и Франции как ярких представителей византийского и западноевропейского типов менталитета. Сделаны выводы о необходимости и

перспективах усвершенствовання уголовного законодательства и пенитенциарной системы Украины с учётом европейского опыта.

Ключевые слова: преступление, наказание, уголовное законодательство, пенитенциарная система, тип менталитета, Украина, Россия, Франция.

The article analyzes the problem of the relationship to crime and punishment in Russia and France as the brightest representatives of the Byzantine and Western types of mentality. Conclusions about the need for and prospects of improvement of criminal law and penal system in Ukraine based on the European experience.

Key words: crime, punishment, criminal law, the penal system, the type of mentality, Ukraine, Russia, France.

Вступ. Дослідження соціалізації, тобто того, яким чином індивід перетворюється на особистість внаслідок взаємодії з оточуючими його людьми, яка починається від самого народження, ставить перед суспільством питання про його власне майбутнє. Соціалізація визначає не лише майбутнє індивіда, спосіб його включення у суспільство, а й згуртованість, здатність до оновлення й розвитку самого цього суспільства. Тому настільки важливою є проблема ставлення членів суспільства до злочину й покарання, адже це, не в останню чергу, показує, наскільки життєздатним воно є. Наскільки часто порушується закон і якою є громадська думка стосовно цього явища – ось основні питання, які мають стояти перед законодавцем і правоохоронними органами демократичної правової держави.

Постановка завдання. Цю проблему досліджують як російські та українські, так і зарубіжні фахівці. Серед них можна назвати М. Арутюнян, О. Здравомислову, Ш. Курильські-Ожвен, М. Євреїнова, Т. Марцинковську, І. Лапіна, Н. Тихонову та інших. Однак навіть за наявності різноманітних робіт зазначеної проблематики питання про ставлення до злочину та покарання в Україні залишається недослідженим. Саме це завдання й поставив перед собою автор.

Результати дослідження. У Росії, як і у Франції, індивідуальні уявлення про закон і справедливість демонструють постійну присутність образів, пов'язаних з кримінальним законом і кримінальною юстицією. Це не дивно, оскільки вони відповідають соціально найочевиднішим образам права (тобто правової системи). Окрім того, книги, газети, кіно і телебачення роблять акцент саме на цих образах. Передача образів пресою і телебаченням підпорядковується комерційному правилу залучення якомога більшої аудиторії. Це комерційне правило особливо залежить від очікуваної емоції, якою б вона не була. Кримінальний момент є в цьому відношенні драматичним елементом, що виконує роль приманки для публіки. Насправді, безсумнівно легше спокусити публіку показом судової помилки або вироку, винесеного злочинцеві, ніж малоемоційним цивільним позовом, за винятком випадків розлучення.

Сам закон має два головних аспекти. Перший – визнає за індивідом права, здійснення яких закон охороняє, другий, – більш традиційний, містить приписи або заборони, недотримання яких карається. Кримінальний закон відповідає другій моделі, оскільки вона представляє окремі види поведінки як «заборонені», кваліфікуючи їх як злочини, вчинення яких кримінально карається. Таке розмежування співпадає з бажанням ясності і простоти у викладі ролі закону, а також «природним» прагненням законодавця розглядати «слухняність» індивідів щодо закону як сутнісний елемент соціального регулювання [1, с. 36].

Ця установка (особливість) у передачі образу закону відповідає його сприйняттю індивідами. Як правило, дорослі в своїх уявленнях тісно пов'язують «закон і порядок». Люди підтримують закон, оскільки він символізує для них суспільний порядок. Імпе-

ративний закон (який вимагає або забороняє щось під загрозою покарань), дотримання якого контролює влада, стає символом стабільності і безпеки в суспільстві. Він видається індивідам набагато більш сприятливим для їх безпеки, ніж закон, який дає їм права та можливості для дії, хоча саме він регулює значну кількість ситуацій повсякденного життя [2, с. 77].

Врешті, індивідуальна психологія, як показують психоаналітичні та психологічні дослідження, спонтанно використовує образ закону, що впливає з образу батьківського авторитету («закон батька»), який розмежує те, що дозволено, від того, що заборонено. Це розмежування, таким чином, сприяє структуруванню індивідуальної психології з дитинства. Дозволи і заборони допомагають дитині вийти зі спільного єдиного образу, в якому вона не відрізняє інших (передусім матір) від самої себе, позначити свої власні межі і межі навколишнього середовища, тобто структурувати самого себе. Це розмежування відіграє ту ж роль для дорослого і служить йому охоронним бар'єром [3, с. 96].

Таким чином, образи права та юстиції є особливо поширеними і могутніми. Вони дозволяють нам розглядати логіку установок, що переважають у Росії (та, відповідно, в Україні) і у Франції стосовно феноменів права і порушення його, влади та індивідуальної свободи.

Перший висновок з дослідження, проведеного французькими та російськими дослідниками, очевидний, коли ми порівнюємо спонтанні асоціації французів, росіян і українців на поняття «закон». Він стосується, на перший погляд, зовнішньої схожості, яка приховує однак істотні відмінності. Справді, найпоширеніша асоціація на слово «закон» у Франції: «правило, якого треба дотримуватися» або яке треба «поважати», а в Росії, та й в Україні: «правило, яке не треба порушувати» [1, с. 37].

Незважаючи на зовнішню схожість між двома типами відповідей, французьке формулювання демонструє, що закон найчастіше вважається керівною силою, тоді як російсько-українське показує скоріше дистанцію, яку треба зберігати, або межу, яку не потрібно переходити під загрозою санкцій. Більше того, хоча французи, так само як росіяни і українці, приховано або явно посилаються на приписи або заборони («те, що повинні робити, або те, що не повинні робити»), тільки для французів абсолютно прийнятно й безсумнівно, що законом індивіду приписуються права або можливості дії («те, що мають право робити» або «те, що можуть робити»). Росіяни і українці в спонтанних асоціаціях на термін «закон», як правило, згадують заборони, приписи та обов'язки, але ніколи не посилаються на індивідуальні права. Це один з яскравих прикладів відмінності між візантійським (притаманним однаковою мірою як росіянам, так і українцям) і західноєвропейським типом менталітету.

Нарешті, домінуючою тональністю французьких відповідей є консенсус з приводу закону, повага до закону як правила соціальної гри, спільне дотримання якого спрощує соціальну взаємодію. Домінуюча тональність російських відповідей зовсім інша: закон, з приводу якого російські респонденти стверджують, що він не повинен бути порушений, фіксує кордони, що відокремлюють простого громадянина від злочинця. Тобто закон в уявленнях як росіян, так і, на жаль, українців, в основному постає як кримінальний закон.

В уявленнях росіян за межами, що відокремлюють прийнятну поведінку від злочинної, починається «ненормальна» поведінка. Існуючий в Росії стиль популяризації закону, на думку дослідників, перебільшує межі закону. Прикладом цього може служити вираз «одного разу переступивши закон», що викликає асоціацію з рішучим і драматичним переходом законодавчого Рубікону. Навіть сам термін «злочин», який етимологічно означає переступити, тобто вийти за межі закону, в сучасній російській мові звучить дуже драматично. Драматизація переступу морального закону інтегрована в мову російського кримінального права: юридичні терміни «злочин» і «кара» нагадують нам про Достоєвського [4, с. 233].

У росіян, наголошують дослідники, ці поняття викликають моральний осуд, частота і сила якого дивні для французького менталітету, звичного до міркувань про вплив на зростання злочинності несприятливого соціального середовища і життєвих умов. На відміну від більшості французьких відповідей, російські респонденти, зазвичай, визначають злочин як «жахливий вчинок», «вчинення чогось страшного», «важкий вчинок» [1, с. 38]. На нашу думку, якби подібне дослідження було проведене в Україні, результати виявилися б аналогічними російським. Це ставить перед законодавцем і працівниками правоохоронних органів вкрай важливе завдання: домогтися сприйняття закону як міри особистої відповідальності вільної відповідальної людини, свідомої своїх прав і обов'язків.

Відповідно з розумінням закону як кримінального тільки роль судді у кримінальних справах сприймається росіянами. У позитивному сенсі суддя для них є гарантією справедливості та охорони індивідуальних прав майже в два рази частіше, ніж для французів. У негативному сенсі вони, однак, критикують його набагато сильніше, ніж французи. Останні іноді дорікають судді в несправедливості, необ'єктивності або авторитарності. Російські ж респонденти роблять це в два рази частіше і додають, що суддя здебільшого корумпований і часто пов'язаний з криміналітетом. Однак, незважаючи на критику, в російських уявленнях набагато частіше, ніж у французьких, справедливий суддя є, передусім, суворим суддею.

Для російських респондентів «природним» є визначення: «суддя – це той, хто виносить вирок», тобто виконує виключно каральну функцію. Французькі ж респонденти часто дають судді право вибору між вирок і виправданням («суддя засуджує або виправдовує обвинуваченого»), що рідко зустрічається в Росії. Однак і росіяни, і французи у вибіркових асоціаціях розглядають суддю (в ідеалі) як втілення справедливості і закону. У спонтанних асоціаціях справедливості у судових справах зводиться до того, щоб «покарати винного». Може бути, ця суворість і є причиною того, що у вибіркових асоціаціях суддя повністю втрачає, на думку росіян, свою здатність втілювати рівність [1, с. 39].

Відмінності між російською і французькою моделлю ставлення до кримінального закону і кримінального судді можуть бути пояснені через концепції провини, на які ці моделі спираються.

Більшість французьких респондентів розуміють провину як «помилку». Мабуть, на відміну від драматизації, помітної в російських термінах, використання у французькій мові в цьому сенсі терміна *faute* і його лінгвістичних варіантів (вина, помилка, дурість, пляма) досягають прямо зворотного результату. Це робить французів, особливо підлітків, більш звичайними і менш серйозними, тим самим сприяє толерантності в узагальненнях. Тому французькі підлітки, наприклад, не вважають покарання «хорошим методом», більше того, вони припускають, що покарання – це «відсутність розуміння», «нетерпимість» або навіть «помста». Карати, на їхню думку, «це дозволити собі судити і вирішувати долю людей». У всій французькій вибірці в оцінюючих відповідях на термін «покарати» домінує осуд самого покарання. Це соціальне уявлення про покарання як про те, що неможливо прийняти, сьогодні притаманне молоді, оскільки тільки одна респондентка у всій вибірці насмілилася визнати корисність покарання [1, с. 41].

При цьому суддю, котрий сприймається більшістю респондентів як суддя в кримінальних справах французи сприймають цілком схвально: «він підтримує громадський порядок», «громадський спокій», він – «гарантія рівності», «справедливий», «неупереджений», «відповідальний». Можна зробити висновок, що для них покарання стає легітимним відтоді, коли саме суд виконує свою роль, застосовуючи закон.

Установки російських респондентів зовсім інші. На відміну від переважання у Франції відкритої терпимості, безсторонньої об'єктивізації, російська модель ставлення до вини є моделлю особистої залученості, суб'єктивізації. Вина значною мірою засуджується морально.

Ця реакція морального осуду провини, вказують дослідники, пов'язана з двома іншими відмінностями відповідей російських і французьких респондентів.

1. Французькі респонденти говорять про вину абстрактно і практично ніколи не згадують про особу, яка може бути жертвою. Вина для них безособова або знеособлена, вона є простим порушенням правил. Росіяни ж завжди мають на увазі й інший бік, або жертву, тому часто визначають провину формулою: «бути винним в чомусь перед кимось». Крім того, росіяни обов'язково розглядають провину з психологічної точки зору, що теж майже повністю виключається у французів: для росіян вина, як правило, асоціюється з каяттям, докорами сумління і бажанням виправити заподіяну шкоду. Можна сказати, що у Франції вина досить легко переноситься більшістю респондентів, оскільки кожен може бути в чомусь винен, тому вона в значній мірі є безособовою. Це, однак, не означає, що почуття відповідальності щодо заподіяної провини не існує. Але оскільки французи також асоціюють провину з юстицією і законом, то для них відповідальність за вчинену провину є в той же час відповідальністю перед законом і судом.

2. Вина в Росії, навпаки, передусім сприймається як особиста і міжособистісна, тому вона має своїм сенсом «суд совісті»: провина щодо іншого, яка викликає каяття. Цей інтимний суд, який приймається як заслужений, передував «суду покаєння». Почуття провини, сенс каяття, докори сумління, які добре знайомі з російської літератури, систематично застосовувалися в педагогічній моделі радянського періоду, широко поширеній і досі. Водночас в російській моделі це моральне засудження самого себе породжує легітимацію покарання. В уявленнях росіян покарання є легітимним тому, що воно змушує винного роздумувати над скоєним і працювати над самим собою, щоб не повторити поганого вчинку. Це міркування над користю покарання також є частиною культурної моделі, все глибше освоюваної з віком [1, с. 42-43].

Висновок. Екстраполюючи результати цього дослідження на сучасні українські реалії, можемо сказати, що в Україні російська модель ставлення до злочину та покарання все ще домінує. Тому створити умови для того, щоб покарання сприймалося як невідворотний наслідок провини не лише суспільством, а й самими засудженими, – можливо, одне з найважливіших і найскладніших завдань кримінальної та кримінально-виконавчої юстиції.

Список використаних джерел:

1. Курильски-Ожвэн Ш. Образы права в России и Франции / Ш. Курильски-Ожвэн, М. Ю. Арутюнян, О. М. Здравомыслова. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 215 с.
2. Лапин И. Ценности в кризисном социуме / И. Лапин. – М. : Наука, 1994. – 187 с.
3. Личность и семья в эпоху перемен / под ред. О. Здравомысловой, М. Арутюнян. – М. : Наука, 1994. – 155 с.
4. Тихонова Н. Ценности россиян в условиях постсоветского общества / Н. Тихонова // Куда идёт Россия : сб. статей. – М. : Наука, 1995. – С. 229-237.

